

ուժեղ պատասխան է բոլոր այս յաւակնութիւններին ու գեղարուեստական մոլորութիւններին»

Այսպէս ուրեմն Մետերլինկեան գրական ու փիլիսոփայական աշխարհայեցողութիւնները պիտի հանէին գրականութիւնը ստրկական վիճակից, պիտի ազատէին նրան «առարկայական և անաչառ գիտութեան» իշխանութիւնից և պիտի տային նրան գեղարուեստական այն բարձրութիւնն ու անկախութիւնը, որին արժանի է նա:

(Կը շարունակուի)

Սիմէօն Եակոբսան

ԱԴՄԻՆԻՍՏՐԱՅԻԱ ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆ*)

I

Իշխանութեան ստիպողական գործառնութիւնը կամ ֆունկցիան, որի ամենախիստ արտայայտութիւնն է պատիժը—պէտք է մանրագնին երաշխիքներ ունենայ, որպէսզի ծառայի միայն և եթ իրաւունքին:

Երբ կառավարութիւնը քաղաքացուն մեղադրում է քրէական որևէ գործողութեան մէջ, երբ քաղաքացուն օրինակարգի պահպանութեան տեսակէտով սպառնում են ծանր պատասխանատուութիւններով, երբ այդպիսով վէճ է ծագում քաղաքացու և տէրութեան մէջ,—ո՞վ և ի՞նչպէս պէտք է վճռի այդ սուր և վերին աստիճանի կարևոր հարցը: Անհրաժեշտ են երաշխիքներ, որպէսզի մեղադրութեան մէջ յարգուի անձնաւորութիւնը, անհրաժեշտ է որ այդ անձնաւորութիւնը ճանաչուի վիճող կողմ, որը վայելում է նոյն իրաւունքները, ինչպէս և նրա հակառակ կողմը՝ այսինքն կառավարութիւնը: Պէտք է երաշխիք լինի որ այդ վէճը կը լուծուի անաչառ երրորդ կողմից, որ միանգամայն ձեռնհաս է այդպիսի պատասխանատու նպատակ ստանձնելու համար:

*) Օգտուել ենք պրիվ.-դոց. Թ. Վ. Միխայլովսկու «Наказ. какъ факторъ Культуры жогулаѣ» («В. Ф. и II.» 1905):

Մարդկութեան դարևոր փորձը՝ այդ վէճը կառավարութեան և քաղաքացու մէջ լուծելու համար՝ ստեղծեց չառավարական իշխանութեան առանձին մի օրգան—դատաստանը։ Պետութիւնը ունի երեք գլխաւոր ֆունկցիաներ. օրէնսդրութիւն, կառավարում (ադմինիստրացիա) և դատաստան։

Այդ երեք ոյժերը պէտք է նպաստեն կուլտուրային։ Ադմինիստրացիայի կամ նեղ մոքով վերցրած կառավարութեան իշխանութեան գործունէութիւնը ուղղուած է ապահովելու ժողովրդի կուլտուրական զարգացումը, ապահովելու ամենանպաստաւոր պայմանները, որոնք ըստ կարելոյն լիակատար գոհացում են տալիս նրա հոգեկան և նիւթական գոյութեան պահանջներին։ Աւելի պարզ է երկրորդ կուլտուրական ոյժի՝ օրէնսդրութեան գործողութիւնը. նա ամենաընդհանուր գծերով միայն ցուցմունքներ է տալիս այն ահագին աշխատանքի ծրագրի մասին, որ պարտաւոր է կատարել ադմինիստրացիան. օրէնսդրութիւնը միայն ցոյց է տալիս ամբողջ պետական կեանքի ընդհանուր սկզբունքները։ Առաւել ևս պարզ է երրորդ կուլտուրական ոյժի—այսինքն դատաստանի գործունէութիւնը։ Իրաւունքի պաշտպանութիւն—ահա նրա միակ և բացառիկ նպատակը։

Արդ ի՞նչ յատկանիշով է տարբերուում դատաստանի գործունէութիւնը, որի նպատակն է իրաւունքի պաշտպանութիւնը, ադմինիստրացիայի գործունէութիւնից, որ ի միջի այլոց ունի նոյն տեսակ նպատակ։ Պրոֆ. Jousserandot դատաստանական իշխանութեան մասին գրած իր գեղեցիկ մոնոգրաֆիայի մէջ ասում է թէ յատկանիշը որով դատաստանական գործունէութիւնը տարբերուում է միւսներից կայանում է իրաւունքի վէճի մէջ։ Մինչև չի ծագում այդ վէճը՝ դատաստանը անելիք չունի։ Բայց հէնց որ վէճ է ծագում իրաւունքի մասին՝ մասնաւոր անհատների կամ մասնաւոր անհատների և պետութեան մէջ և որևէ մէկ կողմը պնդում է թէ իր իրաւունքները խախտուած են,—այն ժամանակ բեմ է դուրս գալիս, այդ վէճը վերջնականապէս և հեղինակաւոր կերպով լուծելու համար դատաստանը։ Jousserandot-ն ադմինիստրատիւ արդարադատութիւնը (իւստիցիա) անուանում է իրաւաբանական անհեթեթութիւն, որովհետև այդ դիպուածում իրաւունքի մասին վէճը դատաստանի իրաւասութիւնից հանում է, վէճի առարկայի առանձնայատուկ ըովանդակութեան պատրուակով։ Մինչդեռ դատաստանի և ադմինիստրացիայի գործունէութիւնները տարբերող յատկանիշը առանձնայատուկ ըովանդակութիւնն է կազմում, այլ վէճը։ Այդպիսով ադմին-

նիստրացիան դատաւոր է դառնում իր սեփական գործի մէջ. անհատները իրաւունքների նկատմամբ աւելի վտանգաւոր բան բան այդ չի կարող լինել:

Կայ մի այլ կարեւոր մոմենտ էլ, որ անհրաժեշտ է դարձնում դատաստանական իշխանութեան գոյութիւնը և որոշակի սահման է դնում դատաստանի և ադմինիստրացիայի գործունէութիւնների մէջ: Այդ մոմենտը կայանում է իշխանութեան ստիպողական գործառնութեան (ֆունկցիա) կարգադրելու մէջ: Միայն դատաստանը իրաւունք ունի կարգադրելու այդ ֆունկցիաներով: Դատաստանի ձեռքում այդպիսով կենտրոնանում է ոյժի գործադրելու մենաշնորհը, ոյժի, որ պէտք է ծառայի իրաւունքին:

Այդ բանին բոլորովին չի հակաճառում ոստիկանութեան գործունէութիւնը որոշ դէպքերում: Դատաստանական ստիպողականութեան մենաշնորհի սկզբունքը չի նշանակում, որ եթէ օրինակ, ոստիկանը նկատում է աւազակին, որ ուզում է մորթել մարդուն, պէտք է նախ գնայ դատաւորի մօտ և ստանայ հրաման կալանաւորելու աւազակին. ինքնըստինքեան հասկանալի է որ ոստիկանութիւնը պէտք է ունենայ իրաւունք նաև ստիպողական միջոցներ գործադրելու յանցանքի առաջն առնելու համար: Սակայն նախ՝ որ այդ բոլոր միջոցները պէտք է հասցրած լինեն նուազական չափերի և գործադրուեն միայն ծայրայեղ անհրաժեշտութեան սահմաններում և պէտք է պայմանաւորուած լինեն մի շարք երաշխիքներով: Երկրորդ՝ և այդ ամենազլխաւորն է—այդ բոլոր միջոցները պէտք է ենթարկուեն դատաստանական վերահսկողութեան (կոնտրոլի): Այդպիսով նրանց վերջնական հաստատումը կախուած է դատաստանից, որպէս իշխանութեան միակ օրգանից, որ լիազօրութիւն ունի կարգադրելու օրինակարգի պահպանութիւնը ստիպողական միջոցներով: Իբրև կլասիկ օրինակ թէ ինչպէս կարելի է հաշտեցնել դատաստանի ստիպողականութեան մենաշնորհը ոստիկանութեան լայն լիազօրութիւնների հետ՝ ծառայում է անգլիական Habeas Corpus Act-ը լրացուցիչ կանոններով, որոնցով իւրաքանչիւր պաշտօնեայ պատասխանատու է դատաստանի առջև քաղաքացու իրաւունքի ամեն մի խախտման համար: «Եթէ ներքին գործերի մինիստրը —ասում է հռչակաւոր Դայսին,—ապօրէն կերպով ձերբակալէր մէկին, ձերբակալութեան ադմինիստրատիւ բնոյթը, քաղաքական նկատողութիւնները, մինիստրների դիրքը չէին արդարական չափով դատաստանի առջև նրան, ինչպէս և այն ոստիկաններին, որոնք կատարել էին մինիստրի հրամանը», բացի այն որ ա-

պօրէն կալանաւորուածը Habeas Corpus Act-ի զօրութեամբ անյապաղ ազատուած կը լինէր դատաստանի կարգադրութեամբ:

Ադմինիստրատիւ պատիժները անընդունելի են իրաւաբանական գիտութիւնից. «ամեն մի բան որ քաղաքացուն պատճառով է տանջանք ֆիզիկական կամ բարոյական, — ասում է պրոֆ. Ա. Կիստեսկովսկիյ. — ամեն մի նեղում կամ ազատութեան սահմանափակում, որոշ վայրում ապրելու ամեն տեսակ արգելքները, քաղաքից, գիւղից կամ այլ տեղից չհեռանալու հրամանը, ոստիկանութեան հսկողութեան յանձնելը, կշտամբանքը, նկատողութիւնը կամ նախադգուշացումը — այլ բոլորը ըստ էութեան լինելով պատիժներ, քրէական իրաւունքի հիմունքներից բացի ինչ հիմունքներ էլ է դնելու լինեն՝ կարող են որոշուել միայն և միայն դատաստանով, և ոչ ոքից, եթէ ոչ միայն դատաստանից»:

Ադմինիստրատիւ իշխանութեան պէտք է տրուի բաւականաչափ ազատութիւն հասարակական կարգը պահպանելու և այն միջոցները գործադրելու համար, որոնք պահանջւում են պետութեան և հասարակութեան միահամուռ շահերով, սակայն երբ ադմինիստրատիւ իշխանութիւնը ընդհարւում է քաղաքացիների իրաւունքների հետ, նա պէտք է դիմէ դատաստանի օգնութեան: Եւ իրանց կողմից էլ քաղաքացիները պէտք է իրաւունք ունենան դիմելու դատաստանի պաշտպանութեան ճշդումների դէպքում: Եւ այսպէս նրանք զոհւում են ադմինիստրատիւ կամայականութեան:

Ադմինիստրատիւ պատիժների սխտեմը կարող է գոյութիւն ունենալ պետական կեանքի զարգացման միայն ստորագոյն աստիճանների վրայ, երբ անձնաւորութիւնը դեռ շատ ցած է գնահատւում, երբ ամեն ինչ զոհւում է իշխանութիւնը ուժեղացնելու սխալ հասկացած սկզբունքին: Ադմինիստրացիային տալ իրաւունք պատժելու քաղաքացիներին, այսինքն տալ նրան դատաստանական կարևոր ֆունկցիաներ՝ համահաւասար է դատաստանի աւելորդութիւնը խոստովանելուն: Իսկ այդպիսի խոստովանութիւն ստեղծում է իշխանութեան անսահման կամայականութիւն իր բոլոր ցաւալի երևոյթներով: Բոլոր հասարակական յարաբերութիւնները դառնում են երերուն, անորոշ, ոչ ոք չի կարող վստահ լինել վաղուայ մասին, կորցնւում է օրինակութեան զգացմունքը, զարգանում են ստորացում և ստրկական բնազդներ, բարքերը վայրանանում են, բոլորը սովորում են ապրել միայն ներկայով, չգարշելով ոչ մի միջոցից՝ ուժեղների բարեացակամութիւնը գրաւելու համար, իդէա-

լական շահերը, մարդկային արժանապատուութիւնը դառնում են դատարկ հնչիւններ, իսկ պետութիւնը դառնում է մի չարիք: «Դատաստանը ասում, է իերինդ, սկզբունքով պետական իշխանութեան ինքնասահմանափակում է, որ ծառայում է միայն այդ նոյն իշխանութեան ամրանալուն և նրա բարոյական արժանաւորութեան բարձրանալուն»:

Միայն դատաստանի գոյութեամբ կարող են լիակատար վստահութեամբ և յարգանքով վերաբերուել դէպի կառավարութիւնը, միայն դատաստանի գոյութեամբ այնպիսի անոնքի ղէնք՝ ինչպիսին պատիժն է, անվտանգ կը լինի անձի ազատութեան համար: Քաղաքացիները պէտք է վստահ լինեն որ եթէ գործը դատաստան ընկաւ ոչ մի ազդեցութիւն ոչ վերեւից, ոչ ներքևից, հասարակական կամ պետական օգտին ոչ մի պատճառաբանութիւն ոչ մի նշանակութիւն չեն կարող ունենալ գործը այս կամ այն կողմ վճռելու համար: Նա պէտք է հաւատացած լինի որ դատաւորների համար միակ և բացառիկ ֆակտորները կարող են լինել «օրէնքը, խիղճը և փաստերը»։ Նա պէտք է համոզուած լինի որ ի նկատի աւնուած կը լինեն բոլոր երաշխիքները, որոնք ապահովում են ճշմարտութիւնը երևան հանելու իսկ այդ բոլոր պայմանների իրականացման համար անհրաժեշտ է ապահովել դատաւորների անկախութիւնը որևէ ազդեցութիւնից վերևից թէ ներքևից եկած: Դատաւորների առաջին և անհրաժեշտ յատկութիւնն է անաչառութիւնը, իսկ այդ հնարաւոր է միայն այն ժամանակ երբ նա լիակատար կերպով անկախ է ինչպէս վիճող կողմերից, այնպէս և իշխանութիւնից, որ պահպանում է հասարակական կարգը և հալածում նրա խանգարողներին:

Դատաւորը ենթարկում է միայն անձնագուրկ օրէնքին և ինքը հանդիսանում է նրա առաջին պաշտպանը. սակայն որովհետև օրէնքի կիրառութիւնը տրուած դէպքի նկատմամբ միշտ անհատական ընոյթ ունի, ուստի դատավճիռը պէտք է լինի անձնական ներքին համոզմունքի արդիւնք: Ոչ մի իշխանութիւն իրաւունք չունի հրամանագրելու դատավճիռ, նրման այն բանի, ինչպէս հրամանագրուած է ստորին աղմինիստրատիւ օրգաններին այս կամ այն կերպ գործելու մալին:

Այստեղից հասկանալի է թէ որ աստիճան կարևոր է դատաստանի կազմակերպութեան հարցը, Միայն այդ կազմակերպութիւնը կարող է տալ դատաստան, որ բարձր կը լինի կանգնած բոլոր կուսակցութիւններից, բոլոր կրօններից թէ կառավարողների և թէ կառավարուողների: Դատաստանը, ինչպէս Չիչերինն է ասում, պէտք է լինի արդարադատութեան

բարձրագոյն օրգանը: Միայն դատաստանի կազմակերպութիւնը կարող է յատկացնել նրան բոլոր միջոցները նրա բարդ դժուար ու պատասխանատու նպատակին աջողութեամբ հասնելու համար:

Սակայն որպէսզի այդպիսի դատաստանական իշխանութիւն կանգնած լինի իր բարձրութեան վրայ անհրաժեշտ են նաև շատ պայմաններ, որոնք վերաբերուած են դատաւորի իրաւանձնաւորութեան, որովհետև ինքինզի խորիմաստ նկատողութեան համաձայն արդարադատութեան աջողութիւնը վերջ ի վերջոյ կախուած է միանգամայն դատաւորի անձնաւորութիւնից: Դատաւորը պէտք է ունենայ կատարեալ գիտական հիմնաւորութիւն, փորձ և բարոյական յատկութիւններ, պէտք է գիտակցի որ արդարադատութեան գործադրութիւնը իր տեսակի մէջ մի սրբազան արարողութիւն է, որին անկարելի է մօտենալ չլուացուած ձեռներով: Միայն այն ժամանակ դատաստանը ի չար չի գործ դնիլ իր ահագին իշխանութիւնը, միայն այն ժամանակ նա կը լինի բոլոր ժողովրդի աչքում արդարադատութեան բարձրագոյն օրգանը:

II

Սակայն դեռ բաւական չէ ստեղծել անկախ, գիտութեամբ, փորձով և բարոյական յատկութիւններով զինուած գործելու ամենայարժար պայմաններում դրուած դատաստան: Եթէ միայն բաւականայինք նրանով ինչ որ կարող է տալ միայն դատաստանի կազմութիւնը՝ միայն գործի կէսը արուած կը լինէր: Որքան և կարեւոր է կազմակերպումը, սակայն մենակ նա բաւական չէ որ դատաստանը կանգնած լինի իր այդքան պատասխանատու նպատակի բարձրութեան վրայ:

Անհրաժեշտ է հանդիսանում դատաստանական գործունէութիւնը ենթարկել որոշ կանոնների և որոշ երաշխիքներով պայմանաւորել: Հէնց այդպիսի երաշխիքներ են դատավարութեան արարողութիւններն ու ձևերը, որոնք դատաստանական գործողութիւններին տալիս են որոշ ծանրակշռութիւն, նոյնիսկ դանդաղաշարժութիւն, սակայն միաժամանակ միայն դրանց շնորհիւ դատաստանը կարող է ազատ լինել որևէ կասկածից: Եթէ դատաստանական գործունէութիւնը զրկել ձևերից և արարողութիւններից (формъ и обрядовъ), այդ գործունէութիւնը ոչընչով չի տարբերուի վարչական մարմինների գործունէութիւնից և շուտով կը տողորուի նպատակայարմարութեան այն ըսկըգրունքով, որ այնքան կարեւոր է ազմինիստրացիայի կամ վարչու-

թեան մէջ և այն աստիճան հակասում է արդարադատութեան դործադրութեան:

Դատաստանական գործադրութեան ձևերն ու արարողութիւնները ստեղծուած և մշակուած են կուտուրայի զարգացման հետ զուգընթացաբար: Կուտուրայի առաջխաղաց ընթացքի հետ միասին մշակուած են աւելի և աւելի կատարեալ, արդար և նպատակայարմար դատավարութեան ձևեր և արարողութիւններ: Ձի կարելի ցոյց տալ սահման այդ շարժման. դիտութիւնը դանդաղ, սակայն անշեղ առաջ է գնում և պէտք է գտնի աւելի և աւելի արդար և կատարեալ, անձնական ազդեցութիւններից աւելի ազատ միջոցներ՝ քրէական պրոցեսի վերջնական նպատակին հասնելու համար: Քրէական պրոցեսի դիտութիւնը իր երկու բաժիններում—դատակազմութեան և դատավարութեան—ձգտում է ստեղծել երաշխիքների ամենագլխաւորը՝ որ ապահովում է ոյժի կերպարանափոխութիւնը իրաւունքի:

Պէտք է չմոռանալ որ իրաւարանական դիտութիւնը, ինչպէս և ամեն մի դիտութիւն, միայն այս ժամանակ կարող է կանգնած լինել իր նպատակների բարձրութեան վրայ, երբեք չի կորցնում կապը փիլիսոփայութեան հետ, առանց որի անկարելի է մշակել ամբողջացրած և ուղիղ աշխարհայեացք: Ճիշտ է ասում Ջիչերինը. «Որքան էլ մենք ուսումնասիրենք ժողովրդական տնտեսութիւնը, իրաւունքը և պետութիւնը իրանց արտայայտութիւնների մէջ, մենք դրանից դեռ չենք հասկանալ արդեօք համապատասխանում են այդ արտայայտութիւնները արդարութեան և բարիքի այն ամենաբարձր սկզբունքներին, որոնք ընկած են մարդու հոգու մէջ, որոնք նա ձգտում է իրագործել իր կեանքում: Այդ սկզբունքները կարող են պարզուել միայն փիլիսոփայութեան շնորհիւ, որ այդ պատճառով դառնում է բոլոր հասարակական յարաբերութիւնների վեհագոյն չափը»:
—Անձի բացարձակ արժէքը և նրա ազատութիւնը—ահա իրաւունքի հիմնական իդէալական սկզբունքը, որ բղխում է Կանտի փիլիսոփայութիւնից: ¹⁾

S.

1) Համեմատիւ այս համարի շարքեր. հր. բաժանմունքում սոցիալիզմի մասին գրուածքը: Հարկ ենք համարում ասել մեր ընթերցողներին որ այս ամբողջ յօդուածը առաջ բերելու շարժառիթը այն էր որ թիւրք-հայկական համագումարում ադմինիստրացիայի և դատաստանի մասին եղած վիճարանութեան ժամանակ և ոչ մի կողմի հետ համակարծիք չլինելով